

MOERBEKE-WAAS : EEN TYPE-GEVAL VAN PLATTELANDSONTKERKELIJKING ?

door
J. ART

Bij het onder ogen nemen van de „Basisstatistieken over de decanaten en bisdommen van de Belgische Kerkprovincie” (1962 - 1972) ¹ vallen voor het bisdom Gent drie dekenijen op waarvan de kerkpraktijk beneden het diocesaan gemiddelde ligt : Gent-stad, Ronse en Wachtebeke. Het merkwaardige hierbij is dat het juist dezelfde omschrijvingen zijn die reeds in het midden van de vorige eeuw als minder kerkelijk bekend stonden. Het relatief constante binnen dit kerkgedrag laat vermoeden dat de oorzaken van de afwijking van het gemiddelde van het bisdom op lokaal en minder eng-tijdsgebonden vlak dienen gezocht te worden. Slechts plaatselijk en diachronisch onderzoek zou dan een verklaring kunnen bieden voor de huidige marginale gedraging. We hadden dit graag aangetoond voor één geval : dat van de streek rond Moerbeke-Waas, zelf een der belangrijkste parochies van de huidige dekenij Wachtebeke.

§ 1. De streek vóór de XIXde eeuw

Vooraleer nader in te gaan op de XIXde-eeuwse situatie van het betrokken gebied is het van belang even stil te staan bij zijn geografische en historische evolutie.

Het gaat om een grensstreek, én van België én van het diocees. Dit was reeds vroeger het geval : de streek maakte eerst deel uit van het bisdom Doornik of Utrecht, later Brugge en hoort sinds het Concordaat bij Gent ². De oorspronkelijke bevolking was samengesteld uit kolonisten, gelukzoekers. Watervliet b.v. werd na de grote overstroming van de XIIIde eeuw pas op het einde van de XVIde eeuw volledig op de zee herwonnen, een initiatief begonnen door Lauweryn, de tresorier-generaal van Filips de Schone. Deze man zag groot en wist in enkele jaren een 3000 man op het nieuwe Watervliet bijeen te brengen om de indijking te beginnen ³. Moer-

(1) Interdiocesaan Centrum, dienst voor Godsdienststatistiek, Licap, Guimardstraat 5, 1040 Brussel, 117 p.

(2) L. VOYE, *Sociologie du geste religieux. De l'analyse de la pratique dominicale en Belgique à une interprétation théorique*, Brussel, 1973, p. 173, constateert verschillen tussen de praktijk in de diocesen onderling, verschillen die ook vandaag nog verlopen volgens de grenzen van de oude bisdommen : „On peut donc résumer ici... des différences qui distinguent certains diocèses entr'eux et qui ne sont pas imputables à des oppositions marquées dans les situations actuelles. Il serait dès lors sans nul doute du plus haut intérêt de rechercher dans l'histoire de ces diocèses, des éléments susceptibles d'ébaucher certaines hypothèses explicatives, capables de rendre compte de différences non attribuables à des oppositions actuelles”.

(3) Zie o.m. D. VERSTRAETE, *Watervliet in de XVIde eeuw in Appeltjes van het Meetjesland*, XI, 1960, pp. 247-271.

beke zou veel langer dunbewoond blijven. Met zijn ca. 4000 ha telde het rond het begin van de XVe eeuw slechts een 1100 zielen. Vanaf het einde van de XIVe eeuw echter wordt er al gevochten op de parochie, een gegeven dat zeker niet van aard moet geweest zijn ev. nieuwe inwoners aan te lokken. In 1381-2 vindt men er de Witte Kaproenen terug, in 1452 de tegen Filips de Goede revolterende Gentenaren, en ook in 1481 en 1488 klinkt er wapengekletter.

In de XVIde eeuw werden de meeste polderdorpen een tijdlang bezet door de Watergeuzen, die er ook de protestantse eredienst invoerden. Te Moerbeke was als dominee een zekere Filip Minel gevestigd. In 1578 werd de nabijgelegen abdij van Baudelo geplunderd, en gedurende de daaropvolgende jaren werd de parochie, zoals de ganse streek, doorkruist door gewapende benden van diverse nationaliteiten (zo o.a. in 1617, 1645, 1667...). Pas de Oostenrijkse tijd zou vrede brengen⁴.

De Contrareformatie van de eerste helft vande XVIIe eeuw, vorderde, blijkens de studie van Dr. KOK, slechts moeizaam in deze onherbergzame, militair sterk geteisterde gewesten. Van toen reeds staan de polderparochies binnen een clericale loopbaan bekend als moeilijke en ondankbare standplaatsen. De bevolking zou er minder vurig zijn. Een van de belangrijkste oorzaken voor dit achterblijven lag volgens de toenmalige observatoren reeds bij de figuur van de parochieherders zelf⁵. Deze waren meestal niet van aard de relatieve kerkonverschilligheid van een reeds sterk beproefde bevolking te doorbreken. Dat zich slechts minder bekwame kandidaten voor de vacaturen in de Polders meldden zou dan weer aan de plaatselijke leefomstandigheden te wijten geweest zijn.

Zoals Dr. Kok schrijft: „...Aan het in die kerkdorpen geboden honorarium heeft het niet gelegen dat er zo weinig animo bleek te zijn. Dat mocht best voor behoorlijk doorgaan. Het is veeleer de factor leefbaarheid, die ev. kandidaten de lust tot verhuizing benomen zal hebben: de ligging in het niemandsland tussen Noord en Zuid, de nabije ketterse gewesten, de armzalige kerkjes en pastorieën, de barre verbindingen met de centra in Vlaanderen, de benauwenissen van de militaire acties, kortom het geestelijke en sociale isolement in die dorpjes.

Het is niet ondenkbaar dat een onzalig gerucht over deze parochies de ronde deed in clericale kringen. De bisschop zal steeds weer genoodzaakt zijn geweest persoonlijk een clericus te vragen of aan te wijzen voor de vacante polderdorpjes. En is het dan verwonderlijk dat juist in deze dorpjes zoveel pastoors van minder allure hun zielig bestaan leidden?”⁶.

(4) H. KEURVELS, *Commune de Moerbeke-Waes. 75 années d'administration libérale 1847-1922. Gemeente Moerbeke-Waes. 75 jaar liberaal bestuur 1847-1922*, Gent 1924. (Kon. Bib. III 73072A3).

Zie o.m. ook *Sprokkeling. Gevaar voor beeldenstorm te Watervliet en Waterland in 1578 in Appeltjes van het Meetjesland*, 1949, p. 10.

(5) Zie b.v. M. ENGLISH, *St. Jan-in-Eremo in Appeltjes van het Meetjesland*, XI, 1960, pp. 152-174.

(6) B.W. KOK, *Dekenaat in de steigers. Kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekenaat Hulst 1596-1648*, (Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland, XXII), Tilburg, 1972, p. 267.

Wat in de XVIIIde eeuw gebeurde is vooralsnog niet duidelijk⁷. Er zijn echter geen doorslaggevende redenen om aan te nemen dat de situatie grondig gewijzigd werd. De pastoors van St.-Jan-in-Eremo b.v. blijven elkaar in hetzelfde onrustwekkende tempo opvolgen: weinigen bleven langer dan 5 jaar. De polderdorpen bleven meer gevreesd dan gegeerd binnen een clericale carrière.

§ 2. De XIXde eeuw

De dekanale verslagen uit die tijd zijn zowat de echo van de XVIIde-eeuwse. De enkele indices die kunnen aangelegd worden liegen er niet om: een matige communiefrequentie in 1847, geringe roepingscijfers, sterk officieel schoolbezoek in 1879, zwak kerkelijk verenigingsleven en op sommige plaatsen openlijk liberale gemeentebesturen. Een hoog aantal onwettige geboorten en lage opbrengst van de collectes, vooral wanneer men bedenkt dat het om de rijke polderstreek gaat⁸.

Anderzijds echter zo goed als geen non-paschanten⁹, maar weinig „ze-lus”, en bovendien een zin voor politieke onafhankelijkheid. De situatie schijnt het best te kunnen worden samengevat in de figuur van E. Van Brussel, jarenlang burgemeester van Watervliet, „parochia geusorum”, vrijmetselaar en liberaal, een der weinigen van het XIXde-eeuwse platteland die zich burgerlijk liet begraven, en die nochtans missen fundeert in de kerken van St.-Jan-in-Eremo en Watervliet „tot lafenisse van zijne ziel”¹⁰. De polders zijn ook dan „non devotus et multo minus religiosus”.

De streek ging in de XIXde eeuw nog altijd door voor ongezond en vochtig. Een benoeming aldaar gold als een verplaatsing naar het „hoge Noorden”: een teken aan de wand. Men werd „verbannen” naar de

(7) Het fonds „Bisschoppelijk Archief, Oud regime” op het Rijksarchief te Gent is voor onbepaalde tijd ontoegankelijk, wegens verbouwingswerken. Meteen was het ons onmogelijk de dekanale verslagen uit de XVIIIde eeuw te raadplegen.

(8) Voor de verhouding tegenover het toenmalige diocesane gemiddelde en absolute cijfers zie J. ART, *Determinanten van Kerkelijkheid. Relaties tussen de structurele uitbouw van de Kerk, haar aanhang en de sociaal-economische evolutie (Bisdom Gent 1830-1914)*, onuitgegeven proefschrift, RUG, 1974-5. We hopen dit proefschrift eerlang te kunnen publiceren.

(9) Behalve kort na de onafhankelijkheid en met de schoolstrijd (1879). Rond 1880 vindt men 100 paasverzuimers in Bassevelde, 27 in Waterland-Oudemans, 50 in Watervliet, 50 in Boekhoute, 25 in Assenede, 8 in St.-Jan-in-Eremo en 7 in St.-Margriet.

BAG (Bisschoppelijk Archief Gent), Bez 21, DV (Dekanale Verslagen) a° 1880.

(10) Reeds in de Hollandse periode werd Watervliet bestuurd door een burgemeester-vrijmetselaar, Jean-Marie de Millecamps. Pieter-Jan Van den Bossche, geboren Watervlietenaar en vrijmetselaar, was een tijdlang burgemeester van Middelburg.

H. DE SCHAMPHELEIRE, E. WITTE en F.V. BORNE, *Vrijmetselaars te Gent tijdens het Empire en de Hollandse Periode (1804-1824)* in HMGOG, N.R., XXV, 1971, p. 118 en 191.

Over J.M. de Millecamps zie W. STEEGHERS, *Joannes-Maria de Millecamps, burgemeester van Watervliet 1742-1849* in *Appeltjes van het Meetjesland*, XIX, 1968, pp. 184-188.

polders, ver weg van Gent en zou er wachten op betere tijden¹¹. Het gebied was inderdaad nog steeds bijzonder afgelegen. In 1845 is er geen gemeente die door een geplaveide weg verbonden is met een der grote verkeerswegen van de provincie en alleen Assenede, Boekhoute, Watervliet en Zelzate hebben een hoofdweg door de dorpskom lopen¹². Het gevolg is dat gedurende de winter de wegen van zware polderaarde, zo goed als onbruikbaar zijn en men van de buitenwereld lijkt afgesloten. Dit isolement werd enigszins goedge maakt door de grote casualia. De rijke polderboeren waren bereid hoge sommen te betalen voor de kerkelijke diensten, en de levensstandaard was in de polders gemiddeld hoger dan elders op het platteland¹³. Ook de kerkfabrieken waren goed voorzien. Die van Watervliet b.v. was een van de enige van het diocees die een „prêtre assermenté” had gekend onder de Franse bezetting (Cruysaert), met het belangrijke gevolg dat de kerkgoederen niet tot nationaal bezit waren verklaard. Vandaag nog behoort de kerkfabriek van Watervliet tot de rijkste van het bisdom.

Om als pastoor naar de polderstreek gestuurd te worden diende men dus aan bepaalde voorwaarden te voldoen: men moest zich verzoenen met een afgezonderd bestaan, in barre klimaatsomstandigheden, en temidden van een weinig kerkgebonden bevolking. Het karakter van grensgebied, ontginningsgebied blijft doorspelen. De werken aan de dijken, het graven van het Leopoldskanaal brengen weerom vreemde elementen naar de streek: meestal armoedige grondarbeiders van twijfelachtige zedelijkheid¹⁴.

Het feit dat daarom steeds „bijzondere” kandidaten aan het hoofd van de polderparochies werden gesteld, speelde voor de deken van Eeklo, Van

(11) „Rélégué dans les Polders ou exclus des promotions...” *Journal des Flandres*, 28-12-1838, p. 1.

BAG, Bez 8, DV Eeklo, a° 1815: „Inveni plures RR.DD. Pastores boreales sumopere aspirantes ad alium pastoratum, 1. ob difficile et durum ut aiunt servitium, 2. ob aerem insalubrem ratione cuius hinc inde contrahunt morbum, et non multos habentes proventus, eos expendre coguntur in medicos et sibi interdicentes etc. 3. quia tempore quo mittuntur ad pastoratum borealem, ordinarie promittitur alia promotio post aliquot annos, et videntes illam non concedi fiunt persegnes. Illud dixi cavendum ob plures causas, maxime ne nimeo taedio obruantur in divino servitio et ne obsistant vocationi divinae sibi per superiores notificatae”.

(12) *Exposé de la situation de la province de la Flandre Orientale*, 1845, p. 192.

(13) Uitzondering dient gemaakt te worden voor de bevolking van St.-Jan-in-Eremo (BAG, Bez 37, *Statistieke opneming*) en Waterland-Oudeman (DV 1868). De pastoors genoten echter alken van belangrijke casualia. Op het einde van de 18de eeuw gold St.-Jan-in-Eremo als het beste beneficium van het diocees, en in 1876 verwittigt de deken van Eeklo in zijn DV de bisschop niet toe te laten dat het tarief van de diensten nog zou verhoogd worden, daar de pastoors reeds welstellend genoeg zijn. „Vix inveniuntur cui desit honesta sustentatio”.

(14) Op 26 juni 1842 werd de wet die het graven van het kanaal Zelzate-Heist beval, in de kamer goedgekeurd (later Leopoldskanaal genoemd). De werken sleepen aan tot 1848.

In 1846 werd besloten tot het graven van het Schipdonkkanaal (Deinze-Heist), en in 1838 en 1839 tot het aanleggen van de spoorwegen Gent-Brugge en Gent-Kortrijk.

L. SCHEPENS, *Van Vlaskutser tot Franschman. Bijdrage tot de geschiedenis van de Westvlaamse plattelandbevolking in de XIXe eeuw* (Westvlaams economisch studiebureau, XXII), Brugge, 1973, p. 59 e.v.

R. BERNAERT, *Uit de kronieken van St.-Laureins*, II, 1971, p. 411.

Oekel, een belangrijke rol in de ontkerkelijking van dit gebied: „In poldris populus non est devotus et multo minus religiosus quam in aliis parochiis... Quod quidem mea opinione attribuendum sit huic rei, quod istae parochiae jam ab immemoriabili tempore habuerunt pastores qui saepe aegrotarent, vel qui illic ablegati essent punitionis causa, vel qui nullam spem habentes umquam aliam parochiam extra poldros obtinendi, animum zelumque omittunt”¹⁵.

De enkele pastoorsfiguren die ons bekend zijn lijken inderdaad zonderlingen te zijn geweest: de pastoor van Assenede, „parochia minime devota”, „jam duabus manibus tremat et canere non possit. Hocque attribunt eius vivendi modo”¹⁶. Die van Waterland-Oudeman is aan iedereen bekend als een „homo mirus qui per dicta sua libera risum movet in consortiis et quandoque singulares opiniones profert”¹⁷. Die van Middelburg neemt na de koffie „varias guttulas, et tunc irascitur, quaerit controversiam et disputat sine fine”¹⁸.

In het algemeen verlaten de pastoors bovendien te dikwijls hun parochies, gaan te veel op bezoek bij hun parochianen, drinken te veel en studeren te weinig. Het waren ook de onderpastoors uit de polders die gingen tabak smokkelen uit Nederland: „Vobiscum agere volo de quibusdam in clero defectibus, qui valde communes sunt: praecipitantia in expediendis poenitentibus, (...) celeritas in recitando officio divino, (...) praecipitatio in celebrando sacramento missae sacrificio (...) discordia inter pastores et vicepastores (...), frequentatio domorum laicorum sine justa causa per sacerdotes est saepe causa obloquii et ruinae spiritalis sacerdotum, si ibi sint personae juniores quibus cor facile adhaeret, quod solum sufficit ad omitendum puritatem animae, et interim quam multi hoc periculum amant!”¹⁹.

(15) BAG, Bez 16, Dekenij Eeklo, 1856. In dezelfde zin, maar dan naar aanleiding van actueel onderzoek: „... Par ailleurs, le passage au micro-spatial ferait sans doute surgir, de paroisse à paroisse, des différences dont il conviendrait de chercher l'explication du côté de la personnalité des membres du clergé ou de celle de leurs opposants”. L. VOYE, *op.cit.*, p. 175.

Hetzelfde geldt voor de tijd van de Contrareformatie: — M. CLOET, *Sources pour l'étude de la vie religieuse des laïcs dans l'Eglise au temps de la Contre-Réforme* in *Sources de l'histoire religieuse de la Belgique, Moyen-Age et Temps-modernes. Actes du colloque de Bruxelles, 1967* (Bibliothèque de la Revue d'Histoire ecclésiastique, 47).

(16) BAG, Bez 21, DV Assenede, 1876.

(17) BAG, Bez 23, DV Waterland-Oudeman, 1869.

(18) *Ibidem*, DV Middelburg, 1869.

(19) En: „Denique vobis non tacere possum Ill. Domine, quod sacerdotes Belgae ex Hollandia venientes, tabacum secum portant in Belgium, fraudato tributo... Hoc jam a longo tempore frequenter fit cum periculo ne deprehendantur. Mirum quod nullus hactenus deprehensus sit a praepositis (douaniers) sed satis honorant sacerdotes et eorum vestes non perquirunt”. BAG, *ibidem*, 1869.

Zie ook Bez 16, Dekenij Eeklo, 1856; of Bez 8, Dekenij Eeklo, DV St.-Jan-in-Eremo, 1809: „Fatendum tamen quod istae causae in partibus borealibus facilius frequentiam absentiarum a parochiis, probeantque occasionem multiplicandi visitationes activas et passivas, cum jactura temporis, neglectu studiorum et dissipatione inseparabiles.”

Of nog: „Negari non potest quod sacerdotes non raro excedant in potu quod ex eo provenit quod nimis diu, puto a 12 usque ad 4 et 5 horam mensam assideant, et tunc abhuc dum ad propria redeunt, domos laicorum intrant et ibi denuo bibant.

Het parallellisme tussen pastoorsfiguur en de „status” van de parochie zelf komt ook voor in de DV's. Zo voor Watervliet, in 1809: „In hac parochia, perfecte borealis et poldris proxima, etiam parochiani passim parum devoti sunt, raro sacramenta frequentant, ac inter eos multi luxuriosi, bibuli, juratores, blasphemi ac scandalosi consuetudinarii, idque eo securius, quod rector sit vetulus et eorum laxiori vivendi modo sit assuetus”²⁰. De „rector” in kwestie is de reeds geciteerde Cruysaert „senex et grandaevus pro sua aetate, utpote 74 annorum, in climate pessimo boreali adhuc satis hactenus robustus.” Hij vervult getrouw zijn verplichtingen, dient zelfs nog de sacramenten der zieken toe. „... Unicum in eo dolendum et reprehensione seria dignum, quod suam apud se retineat ancillam bibulam, potui adusto addictam, obmurmurantibus a 30 annis parochianis etiam remotis, quia publicum saepe dedit et continuat scandalum per excessus suos publicos, licet tamen sit fueritque semper extra omnem suspicionem incontinentiae”. Cruysaert legde de dekanale vermaning tot dan toe steeds naast zich neer als „querelas exaggeratas”. In 1809 wordt hem gevraagd het uitreiken van de communie aan zijn onderpastoor over te laten, om de gemoederen niet op te hitsen²¹.

De streek schijnt in de XIXde eeuw dus nog steeds niet het odium te hebben kwijtgespeeld, waarmee ze reeds van in de XVIde eeuw was belast. Integendeel, de getuigenissen worden talrijker en explicieter. Het ganse proces kent overigens een vrij logisch verloop: door zijn geografische en politieke situatie krijgt het gebied gaandeweg het statuut van een niemandsland. Ook de uitbouw van de kerkstructuur, vooral in zijn personeel, ondergaat hiervan de invloed. Die gebrekkige kerkelijke begeleiding versterkt dan weer het marginale karakter van de polders, iets dat zich uit in latente kerkenverschilligheid bij de bevolking, en niet van aard is de bisschop er toe aan te zetten veelbelovende krachten aan de „partes boreales” te „verspillen”. Maar waarom springen dan juist bepaalde gemeenten waaronder Moerbeke-Waas, ook vandaag nog naar voren op de kaart van de Oostvlaamse kerkelijkheid? en niet de streek in haar geheel? Het is op die vraag dat het belangwekkende Liber Memorialis van Moerbeke-Waas antwoord kan geven.

Er zal uit blijken hoe XIXde-eeuwse verwickelingen de latente kerkenverschilligheid zullen expliciteren, o.m. door het dooreenweven van politieke en religieuze sferen, de polarisatie binnen de clericaal-anticlericale twist en het katalyserend optreden van belangrijke leidersfiguren. Meteen ook kan de kerkelijke reactie op deze veranderende situatie nagegaan worden, en aangetoond hoe de traditionele pastoraal juist in deze gemeente de ontkerkelijkende resultaten moest boeken die men ook vandaag nog kan constateren.

Qui vero hospites receperunt nec ipsis dimissis semper domi manent, sed praetextu aegrotorum sanos adeunt, ibique pariter bibunt et hilarem conversationem continuant.” BAG, Bez 8, Dekenij Eeklo, 1860.

(20) BAG, Bez 8, Dekenij Eeklo, DV Watervliet a° 1809. In dezelfde zin en ibidem, DV Boekhoute: „Status populi ibidem qualis et sacerdos”.

(21) BAG, Bez 8, Dekenij Eeklo, DV Watervliet a° 1809.

§ 3. Moerbeke-Waas.

De factoren die speelden voor de ganse polderstreek komen ook hier terug: het gaat weer om een oud grensgebied met niet altijd even respectabele bedienaren²², dat daarenboven gedurende de ganse XIXe eeuw slechts één kerk ter beschikking kan stellen aan een sterk verspreide bevolking (de wijk Kruisstraat lag op 4 tot 6 km van de kerk, in een bebost en afgelegen deel van de gemeente²³). In 1830 worden er dan ook 100 paasverzuimers op de parochie gesignaleerd, wegens het „werk in de polders”; in 1832 en 1835 : 150 ; in 1843 nog 90 ; in 1856 en 1869 nog 3. In 1870 en 1877 wordt gewezen op de aanwezigheid van 3 tot 400 Franschmans, in 1888 een dertigtal paasverzuimers²⁴. Bij de missies van 1842, 1857, 1869, 1890 en 1894 werden resp. 2640, 2900, 3000, 3300 en 1200 hosties verdeeld. Vooral de laatste predikatie bleek een fiasco; in 1890 had men nochtans nog 60 kerkvreemden terug naar de schaaftal kunnen brengen. „Iste pagus liberalismo infectus”...

(22) BAG, Bez 10, Dekenij Lokeren, DV Moerbeke Waas, a° 1835 : „Pastor Van Doorne...valde zelosus iam spectabilis vita et moribus et si olim parum potui fuit deditur jam videtur sese correxisse. (...) Vicepastor R.D. De Windt nimis spectabilis in vita et moribus, saepe exit in parochia nihil dicens, frequentat saepe in hebdomada domum burgimagistri cum obloquio in parochia, aliquando exivit extra parochiam inscio pastore, de quo probationes habeo. Si pastor aliquatenus sit difficilis in cohabitatione, certe Vicepastor De Windt multo difficilior estet. Hoc scio ex testimoniis, qui eum a multis annis cognoscunt”.

Ibidem, Enquête naar de mores clericorum, deken aan bisschop, 26-11-1838 : „Moerbeke : ...R.D. Pastor jam ex multis annis non bene convenit cum suis pastoribus...”

Ibidem, DV a° 1842 : „Pastor zelosus...et a longo tempore non audivi neque vidi eum facere excessum in potu... Coadjutor zelosus...sed parum balbutit unde non facile concionatur. Vicepastor R.D. Maes sese multum occupat cum suo „pensionnat” unde diminuitur zelus eius in sacris functionibus, et catechismum tum parvum tum magnum aliquoties omissit. Saepe exit intra et extra parochiam, et posset melius servare pacem cum suo pastore et parochianis”.

Verslag missie 1857 in *Digesta chronica collegiorum Congregationis Si Redemptoris provinciae Belgicae, domus Sti Trudonis*, : „Fidelium fiducia in suos presbyteros multum imminuta fuerat repetito scandalo praecedentis pastoris palam suspensi, uniusque vicarii publice cum domicella quadam commercium habentis”.

(23) Archief Gesù Brussel, *Missions Intérieures* 19a, verslag missie te Moerbeke dd. 8-12-1842 : „Les plus éloignés de l'église avaient une lieue et demie à faire. Mission difficile par sa position locale. Autre difficulté était l'opposition de quelques riches”.

(24) BAG, Bez 10, Dekenij Lokeren, DV Moerbeke-Waas 1835 : „ $\frac{3}{4}$ populi satis bene frequentat sacramenta. 2600 communicantes quorum 150 circiter sese non praesentarent in paschate ad sacramenta... (10 à 12 onwettige geboorten per jaar, 1 burgerlijk huwelijk)”.

Ibidem, deken aan bisschop, 26-11-1838 : „Moerbeke : in moribus corrupta et minus religiosus, et hoc provenit ut puto, quod multi parochiani tempore aestivo parochiam derelinquent ad laborandum in poldris et in regione vulgo „zeedycken”, et tempore hiemali rederunt cum corruptis moribus”. (Cfr in dit verband het DV van Oostburg, ibidem : „Verum ex aliis dioeceseos partibus in aestate praesertim advenientes ad laborandum, multum negligentes sunt in christiani hominis officii, ordinarie indulgentes et ...in vitiiis carnis, tam conjugati quam liberi, et habitualiter juratores et obsceni, qui propterea rara satisfaciunt praeepto paschali”.)

Ibidem, DV Moerbeke-Waas a° 1840 : „Populus minus bene instructus, tardi sunt ad frequentanda sacramenta. Circiter 100 sese non praesentant in paschate

a. Tot 1875

1. *Het relaas van Pastoor De Rijck.*

Laten we voor het verdere verloop het Liber zelf aan het woord ²⁵. Vóór de Franse Revolutie, aldus de pastoor, werden bijna alle tienden geheven door kerkelijke instanties: het bisdom, de abdijen van Drongen en Baudelo, het kapittel van Doornik en de lokale geestelijkheid zelf. De plaatselijke ontvanger was op het einde van de XVIIIe eeuw een zekere Filip-Francis Lippens-Cogen, die, toen de kerkelijke goederen als nationaal bezit werden verkocht, de grondslag legde van wat de pastoor later zijn „kolosaal fortuin” zal noemen ²⁶.

„Het Carachter nu der Moerbekenaers is vreedzaam. Zij zijn van goeden wil en bereid om wel te handelen. Ongelukkiglijk zij zijn te veel bevreesd en zouden wel willen staan met iedereen. Door hunne bevreesdheid buigen zij spoedig het hoofd voor alwie hun zijne magt kan en wilt doen gevoelen, bijzonderlijk als zij denken dat hunne tijdelijke belangen zouden kunnen gekrenkt worden. Indien eenen magtigen mensch over hen kwam heer-

ad sacramenta, et hoc videtur provenire ex eo, quod tam multi aestate laborant in poldris ubi in moribus multum corrumpuntur. Pueri in catechismo mediocriter tantum responderunt”.

Ibidem, a^o. 1842: „Populus non est diligens in frequentandis sacramentis et hoc provenit quod magna pars parochianorum saepe laborant in litore maris et fluminum aliisque operibus extra parochiam. Circiter 90 non paschaverunt et vitia ebrietatis, luxuriae et blasphemiae sunt communia, tamen per missionem parum sunt diminuta”.

BAG, Bez 18, RSP (Relatio status parochiae) Moerbeke-Waas, 1888: „Habetur divisio politica et quidem acerrima, et influxum habet pessimum pro bono spirituali, nam liberales, familia Lippens, omni astutia et vi omnimodo quotidie et in omni re et apud omnes religionem cultumque divinum impugnant (daarbij nog 4 à 5 drankhuizen waar 2 à 3 maal per jaar gedanst wordt, 2 antikatholieke verenigen (het liberaal verbond met fanfare), een tweetal slechte kranten in 5 of 6 cafés en 8 huizen liberalium impiorum, 30 à 35 bekende paasverzuimers en 20 à 25 bekende misverzuimers).

BAG, Par 108, parochiebundel Moerbeke-Waas, brief van missiepredikant aan bisschop, 15-1-1889: „...le champ à défricher est grand, ingrat et bien difficile, la grande majorité des habitants étant libérale et plusieurs ne fréquentant ni l'église, ni ne remplissant pas (sic) leurs devoirs religieux”.

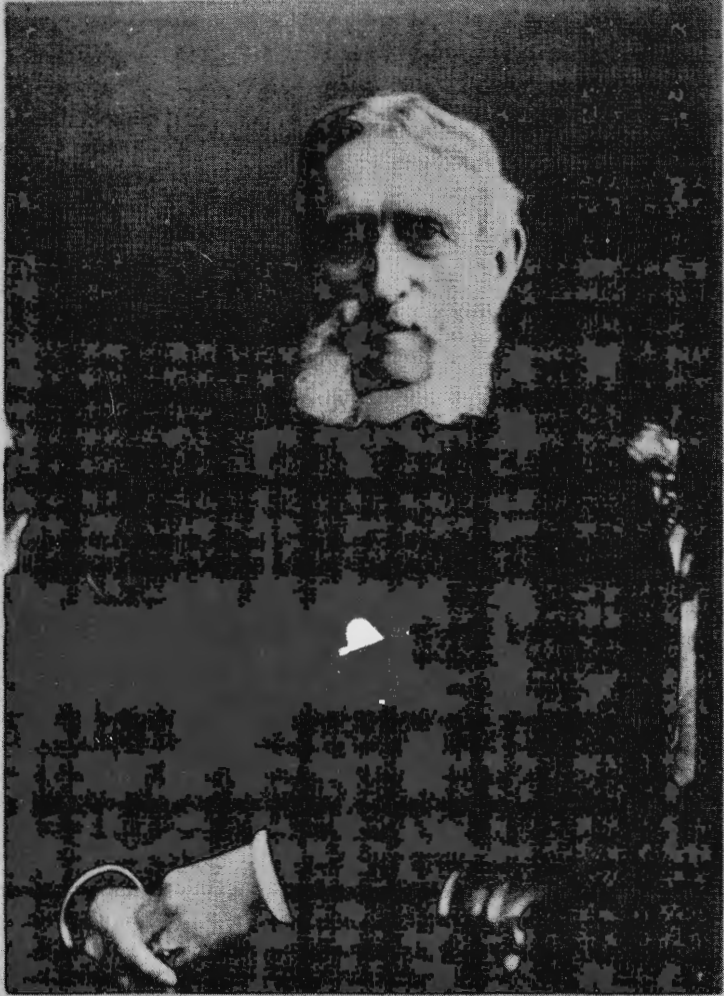
(25) Het Liber Memorialis wordt bewaard op de pastorijs van Moerbeke-centrum. „Memorieboek der Merkwèerdigheden betrekkelijk het geestelijk bestier der Parochie van Moerbeke-Waas begonnen de 10 november van het jaar 1870”. Het bevat grote retrospectieve gedeelten.

(26) Voor een genealogie der Lippens zie o.m. *Annuaire de la Noblesse*, 1922, pp. 72 e.v. en de selectieve boom verder in dit artikel.

De Lippens waren sinds generaties „rentmeesters” van de grote bezitters te Moerbeke. Kristoffel L., ° 4-6-1637 was o.m. ontvanger voor de abdi van Baudelo; Jan L., ° 12-1-1669, ontvanger van de heerlijkheid Wulfsdonck; Jan-Filip L., ° 6-2-1698, ontvanger voor de heerlijkheid van St.-Baafs. Filip-Francis L., ° 1-4-1742 † 4-1-1817, ontvanger voor de bisschop van Gent vanaf ca 1780, waarvan hier sprake, is de grootvader van August-Maria L., de eerste Lippens-burgemeester van Moerbeke. Deze Filip-Frans werkte mee met de Franse administratie als gemeenteraadslid, en hielp de prefectuur o.m. bij het opmaken van de gemeentecadasters van het departement. Zie over hem o.m. J. DE SMET, *Philippe-François Lippens te Knokke en elders 1784-1790*, in *Rond de Poldertorens*, X, 1968, 3, pp. 85-105, en L. DEN-DOOVEN, *Aantekeningen over de Nieuw-Hazegras-Polder te Knokke 1784-1965*, Tiel-Den Haag, 1968.

August-Maria LIPPENS, 1818-1892

Hippolyte de Kerchove d'Exaerde-Lippens

Bourgmestre de Moerbeke-Waes

1893-1905

Hippolyte DE KERCHOVE D'EXAERDE, 1822-1906

schen, die al wat goed en deugdzaam is betracht, zij zullen met hem de deugd, het goede aanhangen; maar worden zij beheerscht door iemand die vijandig is aan de deugd, aan het goede, zij zullen het hoofd nederbuigen en tegen hun geweten volgens zijne orders handelen. Alsdan zij zugten, zij weenen, zij beklagen zich in stilte, maar doen tog hetgeene hun geboden wordt. Wij mogen zeggen dat de Moerbekenaars ware slaven zijn voor degene die over hen komt heerschen. Zij staan als verbaast over de magt die op hen weegt... zij weten dat zij misdoen, maar teenemaal beroofd van allen moed hunne eenige ontschuldiging is: wat kunnen wij er aan doen. Zij gewenden zich aan die slaverny die hun aldus hunnen plicht in vele omstandigheden doet miskennen, en hunne blinde onderwerping gaat zoover dat zij hunnen vader noemen den beheerscher die zijne magt misbruikende hen den slegten weg doet bewandelen en daar bij van hun den laatsten penning, het laatste zweet vraagt, ja, afperst²⁷. Dit moet ongelooftbaar voorkomen aan al wie te Moerbeke niet enen zekeren tijd heeft overgebracht, maar het is de eenvoudige waarheid die wij hier uitdrukken na alles door een zevenjarig verblijf als pastoor te Moerbeke van nabij wel nagespeurd en ondervonden te hebben²⁸. Van zulke slavernij vindt men in ons vry België geen voorbeeld en men zoude om des zelfs gelijk te vinden moeten zoeken tot in Rusland waar den Czar met zynen ijzeren keizerstaf zetelt en beheerscht. Daar in vroegere tijden geene magtige familieën Moerbeke overheerscht hebben is Moerbeke met het vreedzaam karakter van de inwoners en hunne neiging tot het goed altijd eene brave parochie gebleven. Maar sedert de 19e eeuw en bijzonderlijk sedert de Belgische omwenteling in 1830 is Moerbeke overheerscht geworden door eene magtige familie rijkgeworden door het aankopen van kerkelijke goederen en die uitmunt door haar gevoelen van het valsch liberalismus²⁹. Het hoofd van deze familie was voor de Fransche omwenteling op het einde der XVIIIe eeuw den heer Philippus Lippens-Cogen. Hij bediende alsdan een eervolle plaats die hem in de parochie een zeker gezag verschafte over

(27) Een gelijkaardige beschrijving, uit een heel andere bron. In 1853 schrijft DAUMERIE, Dr. in de geneeskunde over Moerbeke o.a.: „L'habitant de M. a le caractère doux... Superstitieux et dévot à sa façon, le campagnard chez nous ne connaît pas de concordat avec Rome, célèbre tous les fêtes du calendrier comme au XVIe siècle, les petites comme les grandes sans exception aucune; il observe en pharisien les pratiques extérieures de la religion, les jeûnes ordonnés, suit toutes les missions etc., etc. Il croirait pécher en manquant à la messe un jour de fête supprimé par l'Eglise; mais il ose bien se permettre une dime clandestine sur les pommes de terre, les navets, les carottes, le bois du voisin... Ils n'ont d'idée ni de constitution ni de lois; ils ne connaissent qu'une seule loi en chair et en os, c'est le bourgemestre, le secrétaire et le garde-champêtre de la commune, qui, aux yeux des gens de Moerbeke, cumulent les pouvoirs judiciaire, exécutif, législatif et administratif. Il en est de même de leurs droits et de leurs devoirs électoraux". A.J. DAUMERIE, *Coup d'œil sur l'état agricole et sanitaire de la commune de Moerbeke (Waes)*, Brussel 1853, p. 29-30. GUB (Universiteitsbib. Gent), SM 1689.

(28) Het is Pastoor De Rijck die deze passage schrijft. Hij was pastoor te M-W van 1875 tot 1911. Deze paragraaf zou dan ter schrift gesteld zijn rond 1882. Zijn voorgangers: Lud. Am. Van Doorne, 1823-52; August Baert 1852-6; J.-B. Suys 1856-1864 en M.J.B. Peeters 1864-1875.

(29) De Lippens waren niet de enige grootgrondbezitters te M-W: ze waren het vooral na een huwelijk met een de Nayere. Daarnaast was er ook nog Wwe Vanderstraeten-Desmet. Over de Lippens als zwartkopers, zie verder.

zijne medeburgers namelijk de plaats van ontvanger der goederen van den heer bisschop van Gent³⁰. Sedert den aankoop der kerkelijke goederen heeft die familie zich altijd, indien niet vijandig ten minste zich zeer onverschillig getoond aan alles wat den Godsdienst en deszelfs dienaren betreft. Maar sedert het strijden tusschen de Catholyke partij tegen de liberale partij aanvang heeft genomen, bijzonderlijk in 1847, heeft de familie Lippens met groot geweld in alles de liberale partij ondersteunt hunne magt gebruikt om geheel de parochie in die gevoelens van liberalismus te doen deelen. Een lid van de familie, de heer August Lippens-Kuëtgens als burgemeester der parochie aangesteld, hetgeene zijne voorouders nooit hadden willen aanveerden, mochten alle parochianen nederbuigen onder hunne tyranieke regeering³¹. Het vreedzaam doch ook al te ligt karakter der Moerbekenaars beantwoordde zeer wel aan hunne liberale inzichten.

Het is bijzonderlijk voor het verkiezen der afgeveerdigde der verschillende staten dat die familie haar magt gebruikt om afgeveerdigde te doen kiezen vijandig aan de priesters, vijandig aan de Kerk... Men heeft hierin maar al te wel gelukt ende Moerbekenaars met hun vreedzaam en al te ligt karakter, dat wij eigenlijk een slaven karakter moeten noemen, hebben voor het aldergrootste deel zich altijd schandelijk onderworpen.

Meermaals is de ongelukkige parochie Moerbeke de oorzaak geweest der nederlaag van de catholyke partij in het arrondissement van Gent voor de afgeveerdigde der provinciale staten³². Ja, wij moeten zeggen en wij doen het met droefheid, dat Moerbeke de oorzaak is geweest van de aanhoudende zegepraal der liberalen van 1857 tot 1870, door welken zege een slegt ja goddeloos en vrijmetselaars ministerie zoo lang het land heeft kunnen besturen, vele slegte wetten handhaven en de hand leenen aan een waren vervolging van al het gene goed en deugdzaam is. Hieruit is gevolgd dat Moerbeke overal den naam heeft verworven de slegste parochie te zijn van het bisdom Gent.

Doch dewijl de liberale heerschers van Moerbeke noch altijd wilden doen zien dat zij religie hadden om des te beter de eenvoudige kiezers te verleiden hebben zij nooit de uytoefening der christelijke plichten opent-

(30) De pastoor bedoelt Filip-Francis (° 1-4-1742 † 4-1-1817, gehuwd met Marie Cogen ° 10-2-1748 † 21-4-1810). Hij had 7 kinderen, waarvan de oudste Filip-Jan (° 10-4-1772 † 29-4-1849), na huwelijk met Victorine de Naeyere (° 21-4-1790 † 4-9-1875, x 1810), vader werd van August-Maria, de eerste Lippens-burgemeester van M-W.

(31) August bleef burgemeester tot aan zijn dood (11-3-1892). Hij was sinds februari 1846 gemeenteraadslid. Het ambt bleef in de familie (de Kerchove d'Exaerde, Maurits en Edgard L.) Voordien was het burgemeesterschap in de katholieke handen van Amand Boschman.

(32) De Lippens zaten van vader op zoon in de Provinciale Staten of Raad. Filip-Jan (Augusts vader) was zelfs lid van de Staten-Generaal te Brussel. August was tevens volksvertegenwoordiger en senator voor Gent (1882-1884). Hippolyte, zijn zoon, maakte eveneens politieke carrière (Cfr. GUB, G 19442): hij was o.m. volksvertegenwoordiger (1882-6, 1889-91), senator sinds 1900 en vooral burgemeester van Gent (1882-1895) in opvolging van zijn schoonvader en diens vader. Eugene, Augusts broer, was provincieraadslid en burgemeester van Zaffelare. Een andere broer is jong gestorven, en over de enige zus, zie verder.

lijk durven dwarsbomen, ja zelfs hebben zij altijd eenige der uitstekenste pligten zelf gekweten. Veele parochianen geene kiezer zijnde en aldus met die overheerschende familie geene gemeenschap hebbende, zijn er noch altijd te Moerbeke veele brave huisgezinnen blijven bestaan die wel geenen tegenstand opentlijk durven bieden maar toch aan het goed, aan den godsdienst vastgekleefd den goeden weg als ware christen bewandelen. Wij moeten ook zeggen dat er eenige familieën, maar weinig in getal den moed hebben gehad niettegenstaande de aanhoudende vervolgingen der familie Lippens altijd zonder vrees hunne pligten te kwijten en dat die families door hun kloekmoedige voorbeelden aan ander den moed hebben ingeboezemd om met hun het goed voor te staan."

Vanaf 1874 echter schijnt het Moerbeekse liberalisme openlijk onkerkelijk te zijn geworden :

„De Liberalen van Moerbeke hebben hunnen nederlaag gevierd met 's nachts na de kiezingen de ruiten te verbrijzelen van het pastoreel huis. Het is de eerste keer dat de liberalen van Moerbeke zich zoo regtzinnig vertoont hebben. Voortijds was geheel het liberalisme van Moerbeke verdoken onder den dekmantel van eerbied voor den godsdienst, voor de priester. Men tragte de eenvoudige menschen te verleiden met in de kerk uitwendig godvruchtig te bidden in eenen grooten kerkboek, altaren op te richten voor processien, dezelve te vergezellen met eene flambeeuw in de hand. Waaraan moet men deze verandering in handelwijze toeschrijven? Sommige zeggen dat de vermaning door de Journal de Gand aan de liberalen gegeven dat hunne handelwijze in alles moet overeenkomstig zijn met de grondregels van het liberalismus op onze kopstukken een groten indruk gemaakt heeft en dat men besloten heeft voortaan in alles de Liberalen van Gent na te volgen...".

Vanaf 1872 ook schijnt het tij der verkiezingen te keren : eerst in het kanton Lochristi „alsdan beheerscht door Lippens en de Kerckhove", wanneer Thuysbaert een overwinning in de wacht kan slepen, dank zij de uitschakeling van een aantal „onwettige" kiezers door de pastorij van Moerbeke. De liberalen zullen de macht niet weer in handen krijgen : in 1876 kwamen ze niet op en in 1880 moeten zij de nederlaag ondergaan wegens de katholieke stemmen van Wachtebeke, Zeveneken en Lochristi. Pas in 1904 verschijnen ze weer op het toneel in cartel met de socialisten, echter weer tevergeefs. „Intusschen was A. Lippens gestorven in Maart 1892, en daardoor was de macht der liberalen alhier en ook in het kanton veel verzwakt."

Op de gemeente echter bleven de liberalen baas.

2. De machtsverhoudingen.

Intussen was het zo dat het liberaal gemeentebestuur een nadelige invloed had gehad op de uitbouw van de parochiale infrastructuur : de pastorij verkeerde in een troosteloze toestand, en ook de kerk, die te klein werd, diende nodig hersteld. Het was echter vruchteloos wachten op enige subsidie. Weliswaar had de parochie al van vóór 1830 één onderpastoor en vanaf 1846 een tweede, maar die konden niet volstaan om de groeiende

en verspreide bevolking van de gemeente te bedienen.

In 1836 had men de broederschap van het H. Hart van Jezus opgericht. Mits een kleine bijdrage zorgde die voor de begrafenis van de leden en kende daarom dan ook een groot succes. Vanaf de jaren veertig worden de broedersschappen van St.-Antonius en St.-Sebastiaan vermeld³³.

In 1834 werd een Confrerie van de H. Vincentius a Paulo opgericht („quorum membra in 1888 favent scholam sororum”), in 1856 een Congregatie van de H. Maagd en in 1864 die van de Xaverianen. De Xaverianen hadden echter maar een matig succes, want naast een kerkelijk verenigingsleven bestond er op die parochie ook een sterke a-kerkelijke presentie.

Vooreerst op het vlak van het onderwijs: de zuster van August Lippens, Stéphanie Lippens-de Kerckove³⁴ was na 1843 begonnen met een kosteloze school voor meisjes van 7 tot 18 jaar, „arme en begoede, die er ten getale van 250 à 350 een volledig wereldsch onderwijs ontvingen, gegeven door 8 à 10 onderwijzeressen waar onder er altijd kettersche geweest zijn: duitsche en engelsche. Van onder pastoor Suys (1856-1864) heeft de geestelijkheid zich gedwongen gevonden in die schoollokalen zelf geen christelijk onderwijs nog te gaan geven”. De leerlingen van die school werden geen lid van de congregatie, en het is pas met de inrichting van katholieke scholen na 1879 dat er enige verandering intrad³⁵. In 1850 bestaat er buiten de school van Mevr. Lippens enkel het gemeentelijk onderwijs, een pensionaat o.l.v. een zekere Van Waes, een zondagsschool en, voor korte tijd, ook een „werkhuis”. Het gemeentelijk onderwijs neemt vooral na 1857 snelle uitbreiding en vanaf 1881 is er ook Froebelonderwijs. Het werd volledig op aansturen van de Lippens ingericht en kon voor het best uitgebouwde van de streek doorgaan. In 1912 waren er 15 gediplomeerde leerkrachten in tewerkgesteld. De Lippens hadden bovendien de leiding over het door hen in 1850 gestichte ouderlingentehuis, het enige op de gemeente. Het was in navolging van „le bel exemple de la ville libérale de Gand”³⁶ dat men hiermee begonnen was. Het gaf de liberalen een machtig wapen in de hand.

Bovendien draaide op de gemeente de liberale suikerfabriek De Cock, en bestond er een liberale bond met fanfare.

De Xaverianen ontmoetten dan ook „veel tegenstand, niet alleen in het begin, maar altijd, ja bij zoverre dat aan vele leden afhangende van liberalen verboden werd er nog deel van te maken”.

(33) BAG, Bez 10, Dekenij Lokeren, DV Moerbeke-Waas a° 1842.

(34) Stéphanie-Marie, zuster van August en Eugene, (° 12-10-1813 † 3-12-1906), huwde in 1842 Hippolyte de Kerchove d'Exaerde (° 23-11-1822 † 6-6-1906), die na 1892 August als burgemeester zou vervangen.

(35) *Hulde aan wijlen Mevrouw de Kerchove d'Exaerde, geboren Lippens 1823-1906*, Gent, s.d. GUB, G 23286 (2)

(36) H. KEURVELS, *op.cit.*, p. 20.

b. Na 1875

1. *Clericaal contra anticlericaal*

De nieuwe pastoor De Rijck, benoemd in 1875, weigert ingehaald te worden op zijn nieuwe parochie door de wereldlijke overheid: „Reeds meermaals had zij (= de wereldlijke overheid) de geestelijke overheden schijnheilig willen misleiden en nog eens wilde zij den nieuwbeneden pastoor door eenen plechtige intrede als vereeren. Doch nu schoot zij mis, de nieuwe herder in overeenkomst met zijne hogere geestelijke overheid wees van kant alle wereldsche praal en stoet en onthaal...”.

Met de benoeming van pastoor De Rijck zou men de hand slaan aan de uitbouw van een stevig parochiaal verenigingsleven. De eerste faze bestond in de uitzuivering van verscheidene reeds bestaande broederschappen: de gilde van St.-Sebastiaan wordt opgeheven in 1876, die van St.-Antonius „gezuiverd: velen, meest liberalen, gaven hun ontslag”. In 1876 ook wordt een broederschap van het H. Sacrament opgericht (1888: 60 leden), in 1878 een Erewacht van het H. Hart.

In 1879 wordt het zangkoor omgevormd: „Tot 1879 waren meest liberalen deelmakende der confrerieën of der zangers op den oxaal, welke nooit wilden verschijnen in de openbare processieën in of buiten de kerk en die opluisteren door licht of zang. Voor de confrerieën, na deszelfs herinrichting (zie boven) was er licht; de processieën moesten nog opgeluisterd worden met kerkzang. De E.H. Pastoor en bureel legden hun een besluit voor te weten dat al wie wilden blijven, zijn of worden zangers op den oxaal moesten aanveerden art. 1 des reglements dat luidde: al wie zanger wil zijn in den oxaal is verplicht in de processieën des Allerheiligsten in of buiten de kerk tegenwoordig te zijn en in den zang mede te helpen. Die dien art. 1 niet wil aanveerden en volgen, aan dien wordt de oxaal ontzegd. Al de liberalen verschenen er niet meer en bleven stillekens achter, en werden aanstonds vervangen door de zangers der Xaverianen”.

Dan werd bijzondere zorg besteed aan de wijken Kruisstraat en Pereboom: „van 4 tot 6 km van onze kerk verwijderd. Dus is het dikwijls moeilijk voor kranke, bejaarde menschen of kinderen zich ter kerke te begeven en de goddelijke diensten, leering, catechismus en zondagschool behoorlijk bij te wonen. Vele kinderen voor en na de eerste communie waren of werden onwetend in het christelijk onderwijs, ja als enigszins wild. Afwezig van den catechismus en godsdienstoefeningen, des zondagsnamiddags spelen langs de straten, verwijderd uit het oog hunner geestelijken...”.

Men sticht in 1887 een zondagsschool en de St.-Jozefskapel. In 1888 dan wordt de kerkvloer herlegd, in 1889 de voorgevel van de kerk hersteld, in 1891 komt er een nieuw hoogaltaar en in 1896 komt een derde kapel tot stand, ditmaal op Terwest, ter ere van de H. Antonius van Padua en „tot bekeering van liberalen en zondaars”.

In 1888 was er een kruisweg opgericht en in 1895 het Genootschap van de H. Familie.

Intussen waren er ook verscheidene missies gepredikt : zo in 1869, 1879, 1885, 1890..

In 1902 kwam er dan eindelijk ook een nieuwe parochie, Moerbeke-Kruisstraat, waarvoor reeds van rond 1850 plannen bestonden. Een nieuwe kerk „valt niet uit de lucht en vraagt tijd, geld enz...” Teveel tijd echter naar de mening van de inwoners van de wijk. In 1901 gaan ze in „kerkstaking” n.a.v. de missie door Redemptoristen gegeven. Geen enkele van de wijkbewoners verscheen op de sluitingsplechtsigheid. Ook de volgende zondag bleven ze afwezig. „De beloofde kerk komt niet, zegden ze, we zullen de overheden dwingen ons aanstonds eene met priester te bezorgen, of we blijven in kerkstaking. Naar Moerbeke gaan we niet meer...”. De actie leek efficiënt, want „zijne hoogw. den Bisschop, die inziende de eenvoudigheid, onwetendheid van die lomperds in hunne bosschen” liet een noodkerk bouwen die reeds in februari 1902 werd ingezegend. Het werd tijd, want van de ruim 6.000 inwoners van Moerbeke woonden er reeds een duizendtal aan de Kruisstraat.

Wat het meer standgericht verenigingsleven betreft werd in 1892 een tegenhanger van het liberaal muziek, de katholieke fanfare „Willen is Kunnen”, ingesteld en in 1896 de Katholieke Toneelbond. In 1895 komt een veeverzekeringsbond tot stand (127 leden) en in 1896 een kas van onderlinge bijstand voor werklieden (aanvankelijk 75 leden). In 1903 kwam hier een geitenverzekeringsbond bij en in 1907 een varkensverzekeringsbond. In 1903 werd ook gestart met het werk der werklieden-retraites.

In 1904 wordt een „Katholieke Associatie” gesticht, en in 1911 de „Jonge Katholieke Wacht”. De liberale reactie liet niet op zich wachten : achtereenvolgens kwamen een „Liberale Jonge Wacht” en een lijfrentekas tot stand, en werden de onderlinge bijstand „Steunt Elkander” (1906), de Samenwerkende Melkerij „Tot Nut van de Landbouw” (1908), een afdeling van het Willemsfonds, een feestzaal enz. opgericht.

De zwakheid van de katholieke greep kwam het duidelijkst naar voren op onderwijsniveau met de schoolstrijd van 1879. Weliswaar wordt een nieuwe katholieke school gebouwd, maar met volledig vreemd kapitaal (het kwart van de pastoor zelf niet te na gesproken) en met een beperkt aantal leerlingen.

In 1888 klinkt de RSP nog steeds in mineur. Het gemeentelijk lager onderwijs en de „liberale” meisjesschool groeperen 1150 lln. tegen 160 lln. in de katholieke school³⁷. Ook de gemeentelijke avondschoon draait beter dan

(37) BAG, Bez 18, RSP Moerbeke-Waas a° 1888. „...De Scholis. Habetur hic, cheu! in magnum detrimentum spirituale schola famosa geusa puellarum (350) libera et ab omni parte liberalis nota in qua numquam datur instructio christiana. Habetur 4 scholae civiles communales liberales. Ibi sunt circiter 800. Traditur a nobis, pastore vel vicepastore, in illis instructio catechistica, ita jubente anno 1884 Ill.D. Bracq, singula hebdomada feriis V et VI. Sed eodem spiritu ac sub lege impia 1879 reguntur, ergo conditio vere lugenda! Existit hic una schola catholica libera et mixta cum circiter 160 alumnis”. De school wordt sinds 1887 bediend door de Zrs. van de H. Vincentius a Paulo van Deinze, „...cum successu tantum relativo quia in hac parochia cuius maxima pars incolarum sub jugo ingemescit liberali, maxime Lippens, multum impugnatur”.

de katholieke. Er zijn wel nog twee zondagscholen, echter „cum medio successu, quia plures liberales adversantur”. De broederschap van de H. Maagd (in 1888 : 110 leden) en St. Xaverius (250) „maxime a liberalibus oppugnantur, inde plures timore incusso vel respectu humano, vi vel minis ab illis arcentur”. Patronages zijn er niet „quia impossibile in hoc loco, sed ad huic medendum defectui, juniores admittuntur in Societate Xaveriana”. In het algemeen kan van de verenigingen gezegd dat ze „multum prosunt, sed valde florescere non valent quia adversarii multi liberales. Sumus hic in medio nationis pravae et perversae”...

De belangrijkste verwezenlijking van de pastoor lag echter op een ander vlak. „In 1863 : stichting op den dam eener vlasfabriek Cambier en Cie die maar weinige jaren in voege was : het zedelijke en het godsdienstige ontbraken er, buitensporigheden geschieden er, ook voor het einde der jaren 60 hielden er de werkzaamheden op en de uitgestrekte gebouwen bleven ledig en de bijstaande werkmanshuizen ook, en kwamen tot verval... Tot dan eindelijk de broeders De Staercke, katoenfabrikanten te Gent (Ledeberg) grond, huizen, gebouwen aankochten van de heer Cambier voor de som van omtrent 40.000 F, en dit alles eens gekost hebbende 230.000 F. Alles werd er hersteld en gezuiverd en hervormd in eene groote katoenfabriek (1896)... Waarom heb ik daar in die stichting meegeholpen? Ingezien het opkomen en het in macht toenemen van socialisten en radicalen en het uitbersten van werkstakingen te Gent, zochten vele fabrikanten in de jaren 1880 en 90 weeffabrieken op den buiten op te richten³⁸. Onze oude vlasfabriek was den eigendom van eenen groten liberaal, als ook onze grote suikerfabriek De Cock en Cie. Indien nog een liberaal in de vlasfabriek een weeffabriek kwam op te richten, wat werd er van ons Moerbeke, reeds overgeleverd ten grootste deel aan de macht van het godloos liberalismus? Tegen alle hoop kwamen katholieke heeren mij raadplegen over door hen den kop te doen der vlasfabriek. Ik kon of mocht niet aarzelen mijne toestemming te geven en mijne hulp te beloven. Het is ongelukkiglijk eene waarheid dat meest al de fabrieken gevaarlijk zijn, zelfs de beste en velen niet deugen, bederfelijk zijn voor zeden en godsdienst. Maar het is beter en zonder die gevaren als dat de werklieden elders : Brussel, Luik, Charleroi, Frankrijk enz enz hun bestaan moeten gaan zoeken, verlatende hunne ouders of vrouwen? En hier bestond nog eene andere bijzondere reden : sedert 30 à 40 jaren bestond en bestaat nog hier eene liberale meisjesschool, waar de priester niet in gaat en zonder godsdienstig onderwijs. De meisjes, ruim 300 worden er kosteloos onderwezen... en gans geschikt gemaakt om op 14 à 18jarige leeftijd te gaan dienen in de steden en bij alle slach van personen : ketters, jooden, vrijmetselaars, vrijdenkers, uitgenomen bij katholieken. De herders dezer parochie konden dat niet beletten, welk hertzeer en zieleleed voor hen! want meest al die jonge meisjes, alleen in de wijde, ongodsdienstige, zedeloze wereld en in zoo gevaarlijke diensten en huizen verwijderd, zoo jong en onervaren van hunne ouders, hun kerk en de

(38) Zo o.m. J. de Hemptinne, die een deel van zijn fabriek naar Waarschoot verhuisde.

herder hunner jeugd... meest allen moesten schipbreuk lijden in zeden en godsdienst! En ziet, konden zij hier werk vinden en een bestaan voor haar en ouders, ik had de hoop dat zij niettegenstaande de gevaren der fabriek zij toch hier zekerder en beter zouden blijven : des zondags de H. Mis en de goddelijke diensten bijwonen, tot de H. Sacramenten naderen en naderblijven onder onze waakzaamheid en invloed : in het huis hunner ouders, blijvende onder hunne ogen en hunne door God en natuur opgelegde waakzaamheid... Zoo veel te meer dat de heeren der fabriek en onder de bestuurders katholieke menschen zouden zijn."

Al deze initiatieven van na 1875 konden niet verhinderen dat het gemeentebestuur liberaal was en bleef, ook na de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht. Na de dood van A. Lippens in 1892 werd Dr. Fabry, een vrijdenker, burgemeester ad interim. In 1895, bij de nieuwe verkiezing, kwam Hip. de Kerckhove-Lippens uit de bus, ondanks de katholieke tegenkandidaat (950 tot 1.000 liberale stemmen ; 590 tot 610 katholieke). Dit wegens „het bestuur en de werklieden van de suikerfabriek, veel kleine burgers, stieldoende menschen en werklieden die zelve of wiens kinderen opgebracht, gekleed, onderhouden, geplaatst door de liberale school en zoo Lippensgezind waren... daarbij al de bedienden van de douanen, ijzeren wegen, statie...".

In 1903 wordt een nieuwe poging ondernomen met even weinig succes : 875 liberale tegen 640 katholieke stemmen ; in 1907 wordt Maurits Lippens burgemeester en blijft dat tot na de eerste wereldoorlog.

In 1907 telde men 725 tot 735 katholieke stemmen tegen 960 tot 967 liberale.. In 1911 : 723-742 tegen 1.031-1.051.

2. De weerslag

Dit uitgebreide Liber Memorialis bevat niet één kwantitatief gegeven over de godsdienstpraktijk van de gelovigen. De kiesuitslagen dienden blijkbaar als index, hoewel mag verondersteld worden dat tot aan de eerste wereldoorlog de meeste liberalen, de kopstukken uitgezonderd, pratikerend bleven. Wanneer in 1896 een nieuwe begraafplaats dient angelegd te worden, slaakt de bevolking een zucht van verlichting wanneer vernomen wordt dat het gemeentebestuur erin toegestemd had die te laten inzegenen. „Immers de christene geest, het geloof waren nog gebleven in de herten van de algemeenheid der parochianen. Weliswaar zij durfden die godsdienstzin niet altijd toonen in openbare feiten uitingen of deelneming in godsdienstige plechtigheden of genootschappen, uit vrees van den liberalen dwang of wraak, maar, zegden zij heimelijk, wij zijn en blijven van herte christene menschen en willen voor God onze godsdienstige plichten kwijten."

Met W.O.-I „herleefde aanvankelijk het godsdienstig gevoelen van onze bevolking". Echter voor niet lang : vanaf de aankomst van de Duitsers verzwakte zelfs de zondagsmispraktijk. Het aantal communies daarentegen beef constant. In 1939 schrijft de pastoor dat $\frac{2}{3}$ van de bevolking onverschillig is : „De weg naar de kerk zijn ze vergeten, vleeschderven kennen ze niet, de helft van de menschen houdt zelfs zijn paschen niet,

Hippolyte-Pieter LIPPENS, 1847-1906

Maurits LIPPENS, 1875-

doch meest allen willen nog sterven in orde met God." Als voornaamste oorzaak wijst de parochieherder de vroegere verkiezingsstrijden aan.

c. Een poging tot duiding

Trachten we nu de evolutie te Moerbeke-Waas schematisch voor te stellen.

De gemeente ligt in een van oudsher als minder kerkgebonden bekend gebied. Die mindere kerkgebondenheid zou een gevolg zijn van een zwakkere priesterbegeleiding, die op haar beurt het gevolg zou zijn van de ongunstige geografische, klimatologische en militaire ligging. Pas naar het einde van de vorige eeuw tracht men die cirkel te doorbreken, door sterk apostolisch bezielde pastoors naar de parochie te sturen.

Anderzijds waren er, ook weer van oudsher, belangrijke families (grootgrondbezitters) op de gemeente, waarvan er één rond 1830 door gunstige grondopkopen en een verstandige huwelijkspolitiek, de machtigste wordt. Deze familie is sterk betrokken bij het dorpsleven en ijvert ervoor, o.m. door verlicht caritatieve initiatieven haar aanzien en macht bij de gewone dorpingen te bestendigen en te verstevigen. Bijna logischerwijze wordt een telg van deze stam burgemeester. De man is „liberaal” in de zin die dat woord had in de eerste helft van de XIXde eeuw, d.w.z. daarom nog niet anti-godsdienschtig. Door de groeiende binding van zijn familie met de kopstukken van de liberale partij van Gent (hoofdzakelijk via huwelijken); vergroten de carrière-mogelijkheden, maar verscherpt eveneens het anticlericalisme van zijn groep, in navolging van de richtlijnen van de grote partij-organen, die de eisen van het „pur-sang-liberalisme” scherper en scherper gaan stellen.

Hoe reageert het kerkapparaat hiertegenover? De appreciatie van de parochiale toestand door de clerus gebeurt essentieel op grond van verkiezingsuitslagen, die duidelijk Lippens-minded zijn. De pastoor schrijft dit toe aan de machtsverhoudingen binnen de gemeente: Lippens heerst als een 'tjaar' en vraag politieke volgzzaamheid in ruil voor zijn gunsten. Alleen reeds het ouderlingentehuis vormt een enorme troef in zijn handen, maar ook op het vlak van tewerkstelling, onderwijs en verenigingsleven spelen de liberalen de eerste viool.

Op zichzelf allemaal nog niet zo 'erg'. In 1864 feliciteert bisschop Bracq de zuster van de burgemeester nog om haar school. Maar naarmate de politieke tegenstellingen op nationaal vlak groeien, en het stemmenquorum van Moerbeke dus aan belang gaat winnen, groeit ook de bekommernis van de geestelijkheid om deze parochie te her- of veroveren.

Vanaf de jaren '70 kan men zeggen. Noteren we dat rond die tijd ook (1870-1873) de dubbele alliantie van Lippens met de de Kerchoves tot stand komt. De taktiek van de geestelijkheid is volledig bepaald door wat ze meent de grondslag te zijn van de invloed van haar tegenstander: zijn machtspositie op het sociale en economische vlak. Achtereenvolgens wordt dan ook getracht een orthodox-kerkelijk onderwijs en verenigingsleven op te bouwen, gesteund op een steviger parochiale infrastructuur. De op-

richting van de „katholieke fabriek” kan als het culminatiepunt van deze strategie beschouwd worden. Vermits de clerus veronderstelde dat het liberalisme een afgedwongen houding was, was het logisch dat ze trachtte op haar beurt een stelling op te bouwen van waaruit ze dezelfde dwang zou kunnen uitoefenen, maar dan in de andere zin. Met weinig resultaat, enerzijds omdat de tegenstrever al te veel voorsprong genomen had, en anderzijds omdat zelfs een „om bestwil” gedwongen kerkgang moest verdwijnen eenmaal de schapen een alternatief in uitzicht kregen.

Zo gezien speelde zich te Moerbeke op microvlak af wat in het ganse land op macroschaal werd opgevoerd. Interessant is wel dat in dit geval duidelijk de kanalen naar voren komen waarlangs de penetratie van de nationale tegenstellingen op lokaal, landelijk vlak plaatsvond. Beschouwd tegen de achtergrond van de voorgeschiedenis van deze gemeente, lijkt de aanwezigheid en interne evolutie van de machtige familie Lippens bepalend te zijn geweest. De geschiedenis van de groeiende Moerbeekse tegenstellingen lijkt in grote mate beïnvloed door de houding van deze notabele familie. Moerbeke was, zoals het grootste deel van de polderstreek, een zwakke plek in het Oostvlaamse kerkapparaat, maar in Moerbeke kwam daar bovendien de aanwezigheid van Lippens bij. Hoe verliep de 'kerkse' geschiedenis van deze familie?

De familie Lippens zelf bleef lange tijd pratikerend. Het Liber Memorialis bewaart een brief van Wed. Lippens-Cogen, van 28-7-1817, waarbij deze twee zijden klederen van haar overleden dochters aan de kerk schenkt, opdat er sieraden voor het beeld van de H. Anna en kazuifels van zouden gemaakt worden ³⁹. In 1866 wordt Stéphanie Lippens-de Kerchove schriftelijk voor haar onderwijs door de bisschop gefeliciteerd ⁴⁰. In 1870 nog vraagt J. De Cock dispensatie voor het zondagswerk van zijn werklieden ⁴¹. August Lippens wordt in 1892 kerkelijk begraven. De eerste burgerlijke begraafing te Moerbeke-Waas gebeurde pas in 1900, namelijk die van Eugene Lippens, broer van August, ex-burgemeester van Zaffelare. In 1903 volgt Dr. Fabry en in 1906 Hippolyte de Kerchove-Lippens, schoonbroer van August. Stephanie Lippens, Augusts zuster, daarentegen werd kerkelijk begraven. Van de drie kinderen van August : Filips-August, Hippolyte en Marie-Stéphanie, huwden de laatste twee met een de Kerchove, ditmaal de Denterghem. Filips-August huwde een T'Serstevens.

(39) Filip-Frans L. en Jeanne-Marie Cogen hadden zeven kinderen, waarvan alleen de enige zoon de ouders overleefde.

(40) *Hulde aan Mevr. de Kerchove d'Exaerde...* De brief wordt hierin afgedrukt. Hij is dd. 16-6-1866.

(41) BAG, Par 108, Moerbeke-Waas, Pastoor aan Bisschop, 15-9-1870, „...Le directeur, M. Jules De Cock, au nom de la compagnie qui est je pense presque exclusivement composée de membres de la famille Lippens, est venu me demander les dispenses nécessaires pour les travaux du dimanche... J'ai la satisfaction de pouvoir donner témoignage de la bonne volonté qui semble animer les chefs de la fabrique. Assurance m'a été donné que la plus grande surveillance sera exercée afin de prévenir toute atteinte à la morale, et que tout délit en cette matière sera puni par le renvoi de la fabrique. Toute faculté sera donnée pour entendre la messe le Dimanche, et toute plainte de ma part s'il y a lieu sera toujours reçue avec déférence...”.

Hippolyte zou een grote carrière maken. Hij was zoals de mannelijke leden van zijn schoonfamilie, vrijmetselaar (Septentrion), militant vrijzinnig, en werd dan ook burgerlijk begraven.

Oswald de Kerchove, Hippolytes schoonbroer, was binnen de loge een autoriteit (lid van de Suprême Conseil de Belgique) en werd in 1906 burgerlijk begraven (zijn grootvader was nog kerkelijk begraven in 1865)⁴².

Maurits, Paul en Edgar, Hippolytes zonen, waren openlijk vrijdenkers, in zoverre dat Maurits in 1907 weigerde nog langer de jaargetijden, door zijn grootouders gesticht, te betalen. Vanaf 1887 zou niemand van de familie nog een stap in de kerk gezet hebben. „Trapsgewijze is de familie ongodsdienstig geworden”. August waagde zich vanaf 1847 in de politiek en door het dubbel huwelijk van zijn kinderen in 1870 en 1873 komt de verbintenis tot stand met de de Kerchoves de Denterghem, ultra-liberalen⁴³. Maurits, Augusts kleinzoon, werd nochtans nog gedoopt en deed zijn eerste communie. Misschien op aandringen van zijn peter, August?

Pastoor De Rijck vertelt wel viermaal de oorsprong van het fortuin van de Lippens en wijst deze „valsche start”, samen met het groeiende politieke engagement, als de voornaamste oorzaak aan voor de evolutie van welwillend liberaal over anticlericaal naar ongelovig. Terloops zij hier gezegd dat Filip-Frans Lippens, Augusts grootvader, rechtstreeks slechts tweemaal „nationaal goed” kocht, en dan nog nooit kerkelijk, 'zwart' goed. Het gold goederen van het Oostenrijks gouvernement en gemeentegronden. Hij slaat een bescheiden figuur als opkoper te Moerbeke-Waas, naast dat van notaris Christiaens, Galiot en cie, e.a.⁴⁴. De vraag blijft

(42) Voor een genealogie van de de Kerchove's zie *Annuaire de la Noblesse*, a° 1859, pp. 194 e.v.; a° 1883, pp. 304 e.v.; a° 1893, II, p. 1157; a° 1911, II, p. 303 en a° 1922, II, p. 46.

Eugène-Jean-Baptiste d.K.d.D. (° 29-1-1780 † 31-12-1863) en Emmanuel-Jean François-Ghislain (° 7-7-1774 † 21-1-1858), broers van Constantin-Ghislain (° 31-12-1790 † 12-7-1865) - grootvader van Oswald en Louise-Marie, de huwelijkspartners van de Lippens - waren alle drie vrijmetselaar van in de Franse Tijd. (H. DE SCHAMPHELEIRE, E. WITTE en F.V. BORNÉ, *art.cit.*, p. 113). Charles en Ernest waren het zeer waarschijnlijk ook. De gegevens betreffende Oswald danken we aan de huidige Graaf de Kerchove de Denterghem, ambassadeur van België te Parijs. Hier onze oprechte dank voor zijn welwillende medewerking. Zie ook A. CEUTERICK, *Le Comte Oswald de Kerchove de Denterghem, Notes biographiques*, Gent, 1908.

(43) Door de huwelijken met de de Kerchoves hadden de Lippens zich verbonden met de kopstukken van de liberale partij te Gent. Hippolyte L. volgt Charles d.K. op - die burgemeester was van Gent tussen 1857 en 1881, in opvolging van zijn vader Constantin die het was van 1842 tot 1854 - als burgemeester van Gent voor de periode 1882-1895. Het burgemeesterschap te Gent bleef aldus meer dan 50 jaar bijna onafgebroken in handen van dezelfde familie (behalve tussen 1854 en 1857, toen was het Delehaye). Was het verwonderlijk dat Moerbeke, qua liberaal-clericale tegenstelling, een beetje „klein-Gent” werd?

(44) J. LAMBERT, *De verkoop van nationale goederen in het departement van de Schelde 1796-1814, en in de provincie Oost-Vlaanderen 1820-1821*, Gent, 1959 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), *passim*.

De gedachte dat Lippens notabel zwartgoedkoper was geweest, haalt de pastoor waarschijnlijk uit de Gentse verkiezingspropaganda van het jaar 1878. In reactie op de „Statistique de la main-morte” gepubliceerd door de *Flandre Libérale*, — waarin de lijst werd opgemaakt der kerkelijke bezittingen in de stad Gent, —

of geen tussenpersonen werden gebruikt, maar het lijkt ons onwaarschijnlijk. De verbintenis met de de Kerchoves moet veel belangrijker geweest zijn omdat langs die weg de band werd gelegd met de Gentse liberale partij, de loge en de nationale evolutie. Als het regende in Gent of Brussel, zal het wel gedrupt hebben in Moerbeke-Waas.

Het is duidelijk dat tot en met de generatie van August, de Lippens als katholiek gelovig mogen bestempeld worden. Een schoonzus van August was zelfs Zuster van het Arme Kind Jezus (Elisa Kuetgens). Stephanie wordt in de kerk begraven, ondanks het feit dat haar man burgerlijk werd ten grave gedragen. Het is duidelijk eveneens dat de de Kerchoves een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van de Lippens van kerkelijk, anticlericaal, onkerkelijk tot vrijzinnig.

Een ander aspect, dat hier minder ter sprake kwam, maar zeker ook een rol heeft gespeeld binnen het groeien van de clericaal-anticlericale tegenstelling in het algemeen, en die van Moerbeke in het bijzonder, is het kerkelijk optreden zelf, dat op zekere ogenblikken ook zeer extreem reageerde. De vraag kan inderdaad gesteld of de geestelijkheid anders kon reageren op de liberale opkomst, en zo ja, of een andere, minder extreme verdedigingsreflex op langere termijn voor de Kerk geen gunstiger resultaten zou hebben gebracht.

§ 4. Besluit

Tot zover de Moerbeekse geschiedenis. Ze roept veel vragen op, waaronder vooral : uitzondering of type-geval? Is het inderdaad zo dat tegelijk kerkelijke voorgeschiedenis (zwakke kerkgebondenheid om verschillende redenen) en machtige liberale aanwezigheid (grondbezit, industrie) gedurende de XIXde eeuw de latente kerkonverschilligheid bij de plattelandsbevolking wakker schudde of in het leven riep. en deze zich tot op vandaag in sommige plaatsen wist te handhaven? Een plattelandsbevolking die, zolang ze voor de verdediging van haar fundamentele behoeften afhankelijk bleef van een machtsgroep, door die machtsgroep naar believen kon gemanipuleerd worden?

O.i. een interessant onderzoeksterrein, waarvan de complexiteit echter niet te onderschatten valt. De „kerkelijke voorgeschiedenis” en de factoren die als ontkerkelijkend op lange termijn kunnen bestempeld worden, kunnen in alle richtingen gezocht worden. In de polderstreek waren de getuigenissen vrij expliciet. Maar wat met de rol van het kerkelijk grondbezit, en de totale omschakeling die de verkoop van de „Nationale Goederen” hierin teweeg bracht? Want, indien men de kerkelijkheid onder het Ancien Régime evenals in de XIXe eeuw uiteindelijk afhankelijk stelt van een al dan niet bestaande machtspositie van het kerk-instituut — die zich onder het A.R. hoofdzakelijk via grondbezit uitdrukte

trachtten *Le Bien Public* en Keizer Karel Lippens en de Kerchove bij het publiek te dikrediteren door hun bezittingen als zwart goed te bestempelen.

Zie hierover meer bij L. SERVAES, *Analyse van de verkiezingspropaganda voor de wetgevende verkiezingen te Gent, 1878-1890*, Gent, 1975. (Onuitg. licenciaatsverhandeling).

— dan is het zo dat door de verkoop van dat kerkelijk goed rond 1800 de situatie gewoon omkeerde. „Zwartgoedkopers” waren potentiële anticlericalen (wie waren deze mensen eigenlijk, hoe stelden ze zich op onder de Oostenrijkers?).

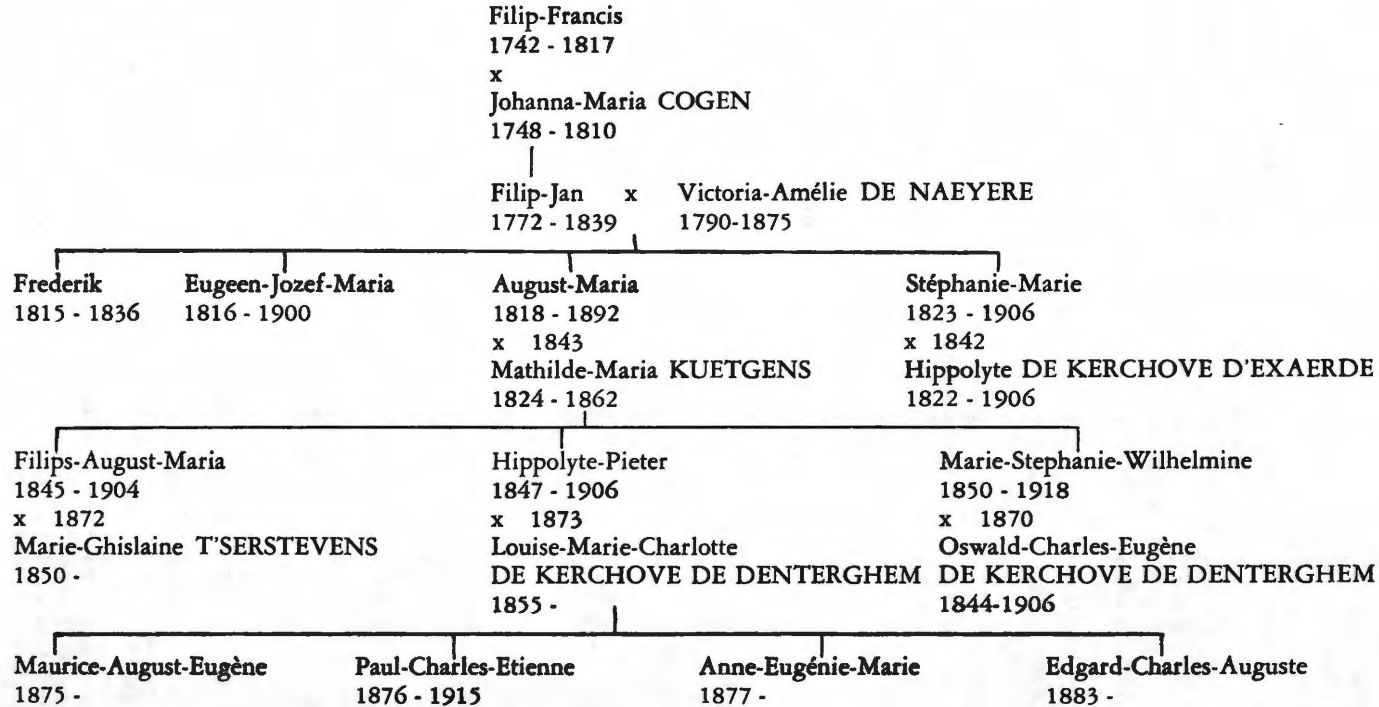
Als werkhypothese zou dan kunnen gesteld worden dat sterk-kerkelijk beheerste gebieden van het A.R. — eenmaal ze opgekocht werden door één of een groep potentiële liberalen — wel eens de minst kerkgebonden plattelandsgebieden van nu zouden kunnen zijn ⁴⁵.

Ook „machtige liberale aanwezigheid” leidt naar vele onderzoeksrichtingen. Welk is b.v. de rol van het zomerverblijf van de steeds liberaal op het platteland? Wie waren de liberale (adellijke?) grootgrondbezitters, hoe stelden ze zich op tijdens de XVIIIde eeuw? Welk is het belang van de huwelijken met meer stedelijk-geïntegreerde families? Wat bepaalde uiteindelijk de gerichtheid van die belangrijke families, die blijkbaar de kerkgebondenheid van ganse gemeenten in grote mate konden bepalen? Zovele vragen waarop naar we hopen vroeg of laat een antwoord zal kunnen worden gegeven, en waartoe deze bijdrage over Moerbeke een eerste element tracht te zijn.

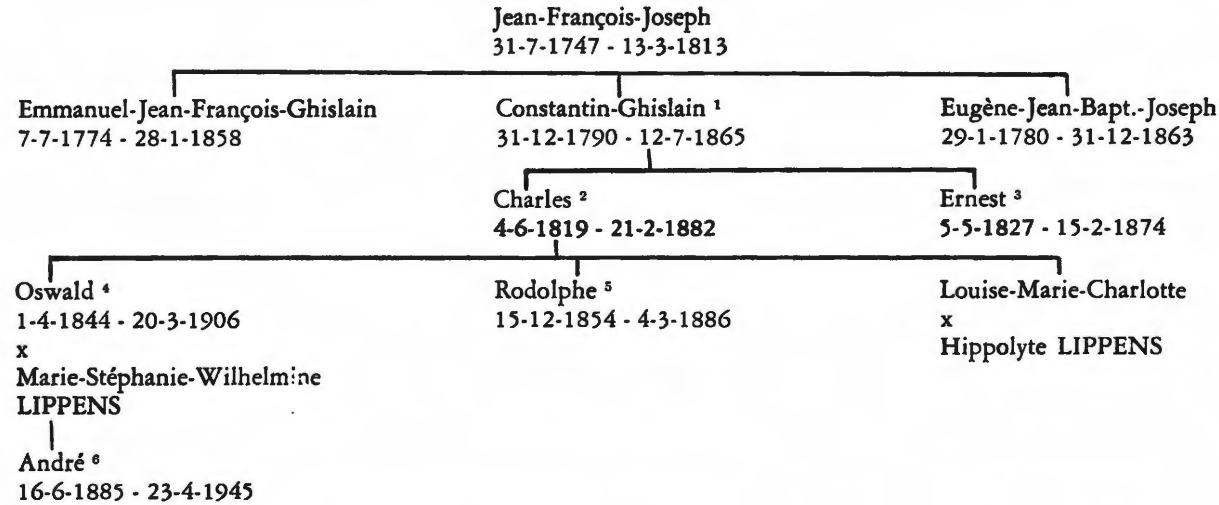
Seminarie Nieuwste Geschiedenis
Blandijn 2 - 9000 GENT

(45) Deze hypothese zou aansluiten bij wat L. VOYE, *op.cit.*, p. 182 constateerde, namelijk dat op nationaal niveau gezien, landelijke, sterk kerkelijk pratikerende gebieden samenvallen met bedrijven van rechtstreekse uitbating, terwijl de zwakkere samenvallen met onrechtstreekse uitbating. Rechtstreekse en onrechtstreekse uitbating vallen op hun beurt samen met resp. arme en rijke gronden, en met kerkelijk en adellijk grootgrondbezit enerzijds en eigen, klein boerenbezit anderzijds. Of m.a.w.: de minst-pratikerende gebieden van vandaag vallen samen met die landbouwstreken die vroeger het bezit waren van adel en Kerk. L. VOYE staat niet stil bij de omschakeling die de verkoop der nationale goederen met zich bracht. Détailonderzoek zou moeten uitmaken of het een wezenlijke schakel is binnen de verklaring van het ontkerkelijgingsproces van de betrokken gebieden.

LIPPENS

DE KERCHOVE DE DENTERGHEM

- (1) Afgevaardigde Provinciale Staten, senator, burgemeester van Gent.
 (2) Provincieraadslid, volksvertegenwoordiger, burgemeester van Gent.
 (3) Provincieraadslid
 (4) Provincieraadslid, volksvertegenwoordiger, senator, Gouverneur van Henegouwen.
 (5) Provincieraadslid.
 (6) Ambassadeur, Senator en Gouverneur van Oost-Vlaanderen.